

Lujo Margetić

UTJECAJ RAČKOGA NA HRVATSKU HISTORIOGRAFIJU

akademik Lujo Margetić
Ulica G. Carabina 11/IV
HR-51000 Rijeka

UDK 930 Rački, F.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 20. 10. 2002.
Prihvaćeno: 18. 2. 2009.

U radu autor ističe neprolaznu važnost golemog opusa Račkoga na cjelokupnu hrvatsku historiografiju, po čemu je on jedinstvena ličnost naše kulturne prošlosti, zadržava se na nekoliko primjera njegova doprinosa analizama hrvatske povijesti: ulozi vojvode Mutimira u događajima oko Panonske Hrvatske 873. g.; dataciji pogibije zadnjega hrvatskog kralja Petra; identifikaciji napadača na Rab prema prvom čudu sv. Krištofora i dataciji pohoda mletačkog dužda Dominika Contarena.

Ključne riječi: Rački; Mutimir, vojvoda Panonske Hrvatske; Unragi, tj. Ungari; dužd Dominik Contareno

I.

Naš veliki povjesničar Franjo Rački objavio je u drugoj polovici 19. stoljeća golemi broj manjih i većih studija i knjiga, koje su još do danas temelj na kojem počiva moderna hrvatska historiografija. To je opće i nepodijeljeno mišljenje, a izrazila ga je i N. Klaić, za koju je poznato koliko je bila škrta u pohvalama. Nema područja hrvatske povijesti u kojem se Rački nije ogleđao, pa se rijetko koji naš povjesnik može usuditi upustiti u analizu, a da nije prethodno dobro proučio argumente i rezultate Račkoga. Uzmimo samo kao primjer pitanje bosanskih patarena – bogumila, na kojem su naši najozbiljniji povjesničari uvijek iznova bili prisiljeni vraćati se na ideje Račkoga. Čak je i Šidak, također velikan naše historiografije, nakon mnogih rasprava u kojima je pobijao neke teze Račkoga, konačno priznao da je Rački i u tom pitanju bio u osnovi u pravu, premda, kako to primjećuje Šidak, ostaje još mnogo posla na nekim važnim pitanjima bosanske crkve. I naš vodeći crkveni povjesnik, Franjo

Šanjek, nastavlja na idejama koje je utemeljio Rački, dakako obogativši njegove teze novim spoznajama i novim dragocjenim analizama najvažnijih vrela koja se odnose na heretičku bosansku crkvu.

I pisac je ovih redaka vrlo često proučavao djela i rezultate Račkoga i pri svojim se raščlambama koristio doprinosom Račkoga, kojeg je uvijek iznova citirao i s njegovim mišljenjima plodonosno diskutirao ili ih koji puta branio suprotstavljajući se tezama drugih povjesničara.

U ovome radu dat će se nekoliko primjera iz kojih je vidljiv golem doprinos Račkoga. Dakako da pri tome ni za Račkoga ni za historiografiju ne bi bilo baš nikakve koristi svečarskim tonovima uzdizati njegove zasluge. To je možda potrebno kod drugih autora, ali ne i kod najvećeg među njima, F. Račkoga. Zbog toga smo ovdje uvrstili ne samo prijedloge Račkoga, koji ostaju kao nezaobilazno vrelo daljnjeg rada povjesničara, nego i one u kojima se ideje Račkoga nisu pokazale kao ispravne.

II.

1. Papa Ivan VIII. odaslao je 873. *Montemero, duci Scлавинiae* pismo, čiji je odlomak sačuvan, u kojem stoji da "tamo" (*illic*) odasvuda dolaze svećenici koji nisu podvrgnuti nijednom biskupu (*ascephali*) i obavljaju mnogobrojne crkvene dužnosti i time čine zločine protiv Boga.¹ Taj se odlomak u literaturi povezuje s drugim, u kojem papa opominje vojvodu Mutimira da se, koliko može (*quantum potes*), vrati panonskoj dijecezi kao što je to bilo u doba njegovih pređa. Tamo je, nastavlja papa, apostolska stolica postavila biskupa. Po Šišićevu² mišljenju, ovdje je riječ o srpskom knezu Mutimiru, bizantskom vazalu. Mutimiru je, po Šišićevim riječima, sigurno bilo teško provesti papin napatuk u život, osobito zbog "geografskih poteškoća, o kojima jedva da su tada u Rimu imati (valjda: imali L. M.) jasnijih pojmova".³ Takvo se pismo, nastavlja Šišić, ne bi moglo pisati "panonsko-hrvatskom knezu, podaniku njemačkome" jer tamo ne bi dolazili "svećenici *ascephali*" i činili zločine, a niti bi

¹ F. ŠIŠIĆ, Priručnik izvora hrvatske historije, I, Zagreb, 1914.

² F. ŠIŠIĆ, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb, 1925., 398. Šišić pri tome pogrdno obavještava čitatelje da je pismo naslovljeno: *Johannes VIII Montemero duci "u boljem rukopisu"*, a u drugom: *Idem Montemero duci Scлавоніае inter cetera* "dakle očito docnije stavit natpis". To nije tako. Riječ je o dva odlomka koja su tek u drugom izdanju Jafféovih *Regesta* spojena uvjerljivom tezom da je riječ o dva odlomka istog pisma. Naslov "*Johannes VIII. Montemero duci*" ne postoji ni na jednome od odlomaka, već je to izdavačev natpis, skovan da bi na taj način povezao oba odlomka. Adresa je prvog odlomka (o svećenicima litalicama): *Montemero duci Johannes VII (!)* a drugog (o pripadnosti panonskoj biskupiji): *Idem Montemero dulcis Clavanie (!!)* inter cetera, što je očita grješka pisara koju izdavači vrlo prihvatljivo ispravljaju u *Idem Montemero duci Scлавоніае inter cetera*. Vidi Monumenta Germaniae Historica, Epistole, VII, 1928., 282.

³ ŠIŠIĆ, na i. mj. (bilj. 2).

“imalo mjesta ono nada sve značajno quantum potes”. Kako je to pismo upućeno srpskom knezu, treba, po Šišićevu mišljenju, zaključiti da “prema tome nikad nije ni postojao panonsko-hrvatski knez Mutimir”⁴, stoga treba odbaciti protivno Perojevićevo mišljenje.⁵ Naime, Perojević je 1922.⁶ dokazivao da je riječ o dalmatinsko-hrvatskom knezu Mutimiru. Kasnije je Perojević ponovno pisao o istom pitanju, uz napomenu da je njegovo mišljenje Šišić “odbacio, ali ja se opet ovdje vraćam s drugim dokazima”.⁷ Ipak, da bi obranio svoje mišljenje, Perojević je bio prisiljen da naziv biskupa (*pannoniensium*) ispravi u *nonensium*, a takva manipulacija s vrelom dopuštena je samo kada je posve pouzdana i kada nema druge mogućnosti. Perojević, slično Šišiću, izjavljuje da neki knez Mutimir u Posavskoj Hrvatskoj “nije nikada postojao”.

Neobično je što se Šišić u svojoj monumentalnoj *Povijesti Hrvata* nijednom riječju ne obazire na obrazloženo mišljenje Račkoga i Ritiga o Mutimiru kao prethodniku hrvatsko-panonskog vojvode Braslava.⁸ Ako je držao da oni imaju krivo, mogao je bar ukratko spomenuti njihovo gledište, slično kao što je učinio s Perojevićem. Šišić kaže: “Knez Mutimir, komu je upravio papa Ivan VIII u maju 863 pismo (...) bješe s r p s k i (*spac.* Šišić) kako je to jasno pokazao Novaković, Prvi odnosi slavenske književnosti, Beograd 1893., 122-138.”⁹ Ali, Novakovićevo mišljenje nije tako jasno neoborivo kao što proizlazi iz tih Šišićevih riječi. Manje je važno što je Novaković¹⁰ sačuvani odlomak pisma Ivana VIII. datirao s 872./873., a drugi odlomak kojim se Mutimira poziva da se vrati panonskoj biskupiji s 876., iako je već u drugom izdanju Jafféovih regesta (objelodanjenom 1885. i 1889.) došlo do spajanja tih dvaju odlomaka pod godinom 873. Međutim, Novaković je vrlo nepažljivo pročitao djela Račkoga, pa piše: “Samo dr. Fr. Rački ni u knjizi Documenta ne napušta starijega svoga mišljenja, da to (tj. Mutimir: L. M.) nije srpski vladalac, nego od nekud iz severne Hrvatske i Slavonije ma da te zemlje u taj mah nisu imale samostalnosti.”¹¹ Novaković griješi na upravo neshvatljiv način, jer je Rački 1859. mislio isto kao i Novaković,

⁴ Na i. mj.

⁵ N. dj., 342.

⁶ M. PEROJEVIĆ, Ninski biskup Teodozije, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 1922., Prilog I, 14-16.

⁷ M. PEROJEVIĆ, Ninski biskup u povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb, 1939., 67.

⁸ Doduše, tako već i u ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 1), 196: Mutimir je “srpski knez”.

⁹ ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 2), 342.

¹⁰ S. NOVAKOVIĆ, Prvi osnovi slovenske književnosti među balkanskim Slavenima, Beograd, 1893., 137.

¹¹ N. dj., 122. 1.

a on taj rad Račkoga ("Viek itd.") poznaje i citira ga u istoj bilješki.¹² Ali – bar ga je spomenuo! Šišić ne čini čak ni to, a ostali naši pisci pridružuju se Šišiću. No, to nije sve. Iz nama nerazumljivih razloga odlomci pisma Ivana VIII. vojvodi Mutimiru iz 873. ispušteni su čak i u svesku I. *Diplomatičkog zbornika Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, izdanom 1967., tako da se jedan, doduše onaj važniji, može naći samo u staroj zbirci Račkoga *Documenta*.¹³ Možda je želja izdavača bila da ne opterećuje izdanje hrvatskih vrela izvorima koji se na njih po njihovu mišljenju ne odnose. Ali, u tom slučaju nije jasno zašto je u to izdanje uključeno pismo pape Ivana VIII. upućeno prema registru pape Ivana VIII. i prema *Decretum Ivonis XIV, c. 35 clero et ordini Salernitano*.¹⁴ Rački je naglasio da je ono upućeno u Salerno i dodao da ga ipak objavljuje jer je moglo biti upućeno (*potuit dirigi*) i u Salonu. Naslov *clero et episcopo Salernitano* nalazi se samo u Gracijanovu dekretu. Drugo pismo koje je Rački objavio također je samo u Gracijanovu dekretu upućeno "*Salonitano episcopo*", i to je bio razlog da ga se – objavi. Za pismo Ivana VIII. upućeno vojvodi Mutimiru Rački je od 1877. bio uvjeren da se odnosi na panonskog vojvodu, i to podrobno objašnjavao, pa ipak to pismo ne nalazimo u prvom svesku *Diplomatičkog zbornika* tiskanog 1967. Držimo da je to velika šteta za proučavanje hrvatske povijesti. Mislimo da bi bilo u redu da se to pismo objavilo i uvodno napomenulo da su Rački i Ritig mislili da se ono odnosi na hrvatskog vojvodu u Slavoniji, Perojević da je pledirao za dalmatinsko-hrvatskog vojvodu Mutimira, ali da izdavači prihvaćaju tezu Novakovića da je riječ o srpskom vladaru. Posve smo sigurni da od Šišića do danas hrvatski autori nisu zlonamjerno prešućivali da je Mutimir, spomenut u pismu Ivana VIII., slavonski vojvoda (zašto bi to prešućivali?), ali ne vidimo razlog zašto je bilo potrebno izbaciti tu vijest čak i iz zbirke vrela hrvatske povijesti do konca 11. stoljeća.¹⁵

Rački je do svojega stajališta, iznesenog 1877., došao tek duljim bavljenjem hrvatskom poviješću. On je još 1859. držao Mutimira "srpskim velikim županom"¹⁶, ali, kada je 1877. prikupio sva raspoloživa vrela za staru hrvatsku povijest, za adresata toga pisma Mutimira došao je do uvjerenja da je vladar "*Pannoniae inter Savum et*

¹² Na i. mj.

¹³ F. RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia* (dalje: Doc.), *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, VII, Zagreb, 1877., 367-389.

¹⁴ J. STIPIŠIĆ – M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. I, Zagreb, 1967., 9, br. 6.

¹⁵ O hrvatskom vojvodi u Slavoniji ne govori više ni N. BARADA, *Hrvatska poviest*, 2. izd., Zagreb, 1943.; ISTI, *Važnost osnutka zagrebačke biskupije*, *Zbornik*, Zagreb, 1944., 2-4, a ne spominje ga ni J. BUTORAC – A. IVANDIJA, *Povijest katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973., 55, kao ni N. KLAJIĆ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1971.

¹⁶ F. RAČKI, *Viek i djelovanje Sv. Cyrilla i Methoda, slovjenjskih apostolov*, Zagreb, 1857., 298.

Dravum", tj. da je prethodnik (*praedecessor*) Braslava. Po mišljenju Račkoga, područje između Save i Drave doticalo se kod donjeg toka Save s Bugarskom, pa se pri oživljavanju sirmijske crkve moglo raditi jedino o tom području, to više što je beogradska biskupija pripadala pod bugarsku crkvu.¹⁷

Na isto se pitanje vratio Rački i 1881.¹⁸ Po njegovu mišljenju, Mutimir je u pismu pape Ivana VIII. "knez donje Panonije, nasljednik Ljudevita i Ratimira, koji budući ovisan od franačkog dvora ustručavao se podpasti pod panonsku dijecezu, proti kojoj se tolika vika digla bila u Njemačkoj"¹⁹ i dodaje da je najvjerojatnije da je to područje sredinom 9. stoljeća izgubljeno za akvilejsku patrijaršiju i prepušteno "metropoliji spljetskoj", ali da nije sigurno da je ona tamo doista "obavljala jurisdikciju"²⁰ jer je tamo postojala "kneževina pod vrhovnom vlašću franačkom".²¹

To su uglavnom prihvatili Smičiklas,²² V. Klaić²³ i, puno temeljitije, Ritig.²⁴

Ritig drži Mutimira knezom Posavske Hrvatske i napominje da je, doduše u staro doba kršćanstva, područje između Drave i Save potpadalo pod srijemsku metropoliju, ali da je već 530., za vlasti Ostrogota, Sisačka biskupija pripala salonitanskoj crkvi "i tamo ostala i za prvo doba hrvatske povijesti". Kako je "Posavska Hrvatska kroz čitavi IX vijek ostala u vazalskome snošaju prema franačkoj državi", razumljivo je da je nestalo i crkvene povezanosti s Dalmatinskom Hrvatskom, pa, po njegovu mišljenju, pismo pape Ivana VIII. nije drugo nego poziv Mutimiru da Panonska Hrvatska prizna crkvenu vlast Panonske nadbiskupije.

Ako su, po Šišićevu²⁵ mišljenju, sredinom 9. stoljeća Bugari vladali Srijemom i ravnom Slavonijom (očito, istočno od požeške kotline), kako je papa mogao pisati srpskom vladaru Mutimiru da dopusti crkvenu vezu srpske države s Panonskom nadbiskupijom? Upravo je to temelj teze Račkoga (1877. – 1881.) i Ritiga: kako se ne može raditi o srpskom Mutimiru – a dakako ni o hrvatsko-dalmatinskom Mutimiru – riječ je o Mutimiru, slavonskom vojvodi. Šišić je uvidio da je zbog političko-zemljopisnih razloga teško zamislivo da bi papa pozvao srpskog vladara Mutimira da se podvrgne Panonskoj nadbiskupiji, ali je pokušao, kao što smo već naveli, obrani-

¹⁷ Doc., 368.

¹⁸ F. RAČKI, Hrvatska prije XII vieka glede na zemljišni obseg i narod, Rad, 56, 1881., 116.

¹⁹ N. dj., 117.

²⁰ Na i. mj.

²¹ Na i. mj.

²² T. SMIČIKLAS, Poviest hrvatska, Zagreb, 1882., 197.

²³ V. KLAJČ, Povjest Hrvata, I, 1899., 66.

²⁴ S. RITIG, Povijest i pravo slovenštine, Zagreb, 1910., 53-55.

²⁵ ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 2), 343, 355.

ti svoju tezu opaskom da je riječ o "geografskim teškoćama, o kojima jedva da su tada u Rimu imali jasnijih pojmova".²⁶ Obrana je vrlo slaba, jer je malo vjerojatno da bi se pape upuštali u vrlo složene crkvenopolitičke odnose s Hrvatskom, istočnom Franačkom, Moravskom, Pribinom, Bugarskom i Bizantom u vrijeme Metodova djelovanja i da nisu bili i te kako dobro obaviješteni o političkim odnosima u jugoistočnoj Europi, koji su za papinstvo osobito u vrijeme Bazilija I. bili od prvorazrednog značenja.

Uostalom, teza Račkoga i Ritiga dobro se uklapa u tadašnju crkvenopolitičku situaciju u ovome dijelu Europe.

Naime, papa Ivan VIII. upravo je 873. "otvorio karte" i u odnosu na istočnu Franačku izrijekom naglasio da Panonska nadbiskupija potpada pod izravnu papinsku vlast, a ne pod salzburškog nadbiskupa. On piše Ludoviku Njemačkom: "znaj, vrlo slavni kralju, da je panonska dijeceza podvrgnuta (*subiecta*) apostolskoj stolici jer je po cjelokupnom Iliriku od starine (*antiquitus*) apostolska stolica obavljala posvećenja, postavljenja i izdavala naredbe kao što to dokazuje oveći broj registara, saborski zapisnici i mnogi spomenici tamošnjih crkava."²⁷ U cjelokupni Ilirik računala se, dakako, i Panonija. Nadalje, upravo 873.²⁸ papa traži od Karlmana da u Panonskoj dijecezi omogući Metodu, postavljenom od pape, obavljanje biskupskih zadaća.

2. Biskup Hermolais²⁹ u legendi o sv. Krištoforu priča kako je taj svetac već više puta spasio Rab. Prvo čudo odigralo se u vrijeme biskupa Domane kada je neka velika skupina napadača navalila na Rab. Po nagovoru biskupa Domane građani su na gradski zid postavili glavu sv. Krištofora, pa se ratnim spravama izbačeno kamenje i strijele čudom, koje je uzrokovala dobro locirana glava, vraćalo natrag u tabor napadača, dok oni, prestrašeni čudesnim događajem, nisu odustali. Ime napadača nije sigurno: Farlati ga čita *Unragi*, Rački *Uaragi*, a Ruić *Vagi*. Drugo čudo dogodilo se kada je ugarski kralj poslao vojvodu i bana Uguru da s 13 lađa osvoji Rab. Rabljani su i tom prigodom uz pomoć istoga sveca pobijedili. Sv. Krištofor spasio je i po treći put Rab kada je knez Sergije u službi ugarskog kralja uz pomoć Krčana opljačkao Rab, ali su ga Rabljani konačno odbili, pri čemu su im pomogle i dvije mletačke galije.

²⁶ N. dj., 398.

²⁷ F. KOS, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, II, Ljubljana, 1904., 163, br. 217/prije 14.V.873.).

²⁸ N. dj., II, 179, br. 229. Vidljivo je nastojanje pape da između istočnoga i zapadnog carstva stvori neku tampon zonu kojoj bi rimska crkva bila na čelu. Taj cilj uočljiv je i u energičnom napatku pape Ivana VIII. svojem legatu ankonitanskom biskupu, u kojem vrlo čvrsto zastupa stajalište da je "cijeli Ilirik", dakle i Panonija, oduvijek bio izravno pod papinom crkvenom vlašću (KOS II, 162, 217 - prije 14.IV.873.).

²⁹ D. FARLATI, *Illyricum Sacrum*, V, Venezia, 1775., 243-244.

Rački je prvi pokušao znanstveno otkriti identitet “*Uaragorum*”, kako on čita ime toga naroda. Po Račkome, “nema sumnje da su ovdje pod imenom Varaga spomenuti Normani, i to oni Južne Italije, koji su se nazivali tim germanskim imenom”.³⁰ On dodaje: “Usp. Malaterae Gaufredi historia sicula lib. III, c. 27, p. 585, Muratori, script. rer. ital. tom V” i kaže da o njihovu upadu u Dalmaciju govore i drugi dokumenti, među kojima navodi i podatak o grofu Amicu. Međutim, već je N. Klaić ispravno naglasila u jednome od svojih ranijih radova da “ni mletački ni dalmatinski izvori te južnotalijanske Normane ne zovu Varjazima”.³¹ Mi smo sa svoje strane temeljito istražili bogato vrelo kronika južnotalijanskih kroničara i utvrdili da oni, koji su za to pitanje odlučujuće vrelo, uvijek beziznimno strogo razlikuju “otmjene” Normane, koji su se *naselili* u južnoj Italiji³² od “bijednih” bizantskih plaćenika Varjaga, koje je Bizant s ostalim zbrda-zdola skupljenim četama povremeno slao na razna bojišta pa, uz ostalo, koji put u južnu Italiju, često upravo protiv Normana. Najizdašniji je izvor pritom upravo Malaterra, koji se beskrajno divio svojim “poslodavcima”, južnotalijanskim Normanima, i uporno nastojao dokazati da ih Bog ima pod svojom stalnom i posebnom zaštitom. On ih s ljubavi i ponosom naziva “*nostrī*”, a o bizantskim četama, među kojima navodi, uz ostale, i “*Waringe*”, ima posve drukčije mišljenje.

Dodajmo da bizantski pisci također strogo razlikuju svoje plaćenike od Normana. Ne bi imalo smisla zamarati čitatelja gomilanjem podataka. Navedimo barem Anu Komnenu,³³ koja često spominje bizantske plaćeničke čete regrutirane na sjeveru (“*Varangoi*”, “*Nemitzoi*”), dok bizantske protivnike u južnoj Italiji, Normane, naziva, dakako, “*Normanoi*”.³⁴

Uostalom, to što iznosimo nije ništa novo. Već je Heinemann³⁵ konsekventno na osnovi vrela nazivao južnotalijanske Normane upravo tako, a da mu se nije nijednput “omaklo” da ih nazove Varjazima, jednostavno zato što ih nijedno vrelo tako ne

³⁰ Doc., 455.

³¹ N. KLAJĆ, Da li je postojala Dalmatinska marka Bečke ilustrirane kronike, *Zgodovinski časopis*, XIX-XX, 1965. – 1966., 132.

³² L. MARGETIĆ, O napadačima iz prvog čuda sv. Krištofora, *Jadranski zbornik*, X, 1976. – 1978., 109, bilj. 19 i osobito str. 108, bilj. 18 o najvažnijem vrelo G. MALATERRA, De rebus gestis Rogerii comitis, III, 27 u: L. A. MURATORI, *Rerum Italicarum Scriptores*, ed. E. PONTONI, Bologna, 1928.

³³ B. LEIB, *Alexiade*, Paris, 1967.: I, 92 (II, 9, 4), 155 (IV, 5, 3); II, 97 (VII, 3, 6) itd. Vidi i I. THURN, *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, V, Berolini, 1973., 4571, 474.

³⁴ LEIB, *Alexiade* (bilj. 33), II, 210 (X, 5, 10), usp. XI, 8, 1 i d. o Normanima.

³⁵ L. HEINEMANN, *Geschichte der Normannen in Unteritalien und Sicilien*, I, Leipzig, 1894., 38: *Die (...) Normannen, die das Schwert der Griechen und Waräger bei Cannae verschont hatte* itd.

zove. Jedan od najboljih poznavalaca srednjovjekovne južne Italije, Gay,³⁶ piše na jednome mjestu ovako: "Bizantske vojske (sc. u Italiji, L. M.) bile su ponajviše formirane od najrazličitijih elemenata (...) pomoćnici Rusi i Varangi (...). *Obratno, Normani* (kurziv L. M.), jači možda čak i tjelesnom hrabrošću i agresivnošću itd."

Mislimo da ne bi trebalo dalje navoditi dokaze za ono što je uostalom i inače u literaturi o južnotalijanskim Normanima dobro poznato: njih nikada nitko nije nazivao Varjazima.

Doista šteta što je incidentna bilješka Račkoga odvela naše povjesnike na krivi put, jer je i Rački inače vrlo dobro razlikovao južnotalijanske Normane od Varjaga.³⁷

3. Na osnovi Paulinovih vijesti Dandolo³⁸ piše:

Hoc tempore Colomanus rex Ungarie misit exercitum in Dalmacia et occidi fecit regem Petrum et per legatos suos cum Venetorum duce fedus iniit contra Normanos et pariter exercitum in Apuleam ad eorum dampna mitere statuunt; parata autem classe per Venetos, regius apparatus in Apuliam navigans Brundisium et Monopolim optinent et tribus mensibus Apuliam vastant et redeunt.

Kao što je poznato, Paolino je te vijesti preuzeo iz Kezinih Gesta Hungarorum. Borbe Ugra s Normanima u Apuliji bile su već Lenelu nevjerojatne,³⁹ a Cessi ih s pravom odbacuje kao čistu fantaziju.⁴⁰

Preostaju nam, dakle, za analizu druga dva podatka, tj. Kolomanova vojna u Hrvatskoj i njegov savez s Mlečanima.

Ponajprije treba pokušati raščistiti kronologiju.

Lucije je uzeo u obzir u prvom redu Malaterrine podatke o dolasku Kolomanove zaručnice, normanske princeze Buzile, u Biograd na Moru sredinom 1097. i o slozi između Kolomana i Almoša koja je u to doba postojala, a koja se može zaključiti i na osnovi istoga Malaterrina izvještaja. Budući da je po ugarskim kroničarima Almoš bio u to doba *dux* s one strane Tise, treba po Lucijusu zaključiti da je Koloman 1097. bio u posjedu cijele Hrvatske, ali da je nakon toga došlo do svađe među braćom i do ustanka Hrvata, tako da je Koloman bio primoran ponovno osvajati Hrvatsku (*in-*

³⁶ J. GAY, *L'Italia meridionale e l'impero bizantino dall'avvento di Basilio I alla resa di Bari ai Normanni (867-1071)*, Firenze, 1917., 430. Usp. npr. još i F. CHALANDON, *Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081-1118)*, Paris, 1900. koji često govori o bizantskim pomoćnim trupama, među kojima je bilo i Varjaga npr. 47: *troupes de la capitale* (tj. Konstantinopol: L. M.). *Varangues, Anglais et Allemands* i, dakako, strogo razlikuje Normane ("*treize cents Normands*") i njihove protivnike, npr. Varange (65).

³⁷ F. RAČKI, *Borba Južnih Slovjena za državnu neodvisnost u XI vijeku*, Rad, drugo izdanje Beograd, 1931., 234.

³⁸ L. A. MURATORI, *Rerum Italicarum Scriptorum*, T. XII, 2. izd. Bologna, 1942., 224 (ed. E. PASTORELLO).

³⁹ W. LENEL, *Venezianisch-istrische studien*, Strassburg, 1911., 90.

⁴⁰ R. CESSI, *Venezia e Croati u: Italia e Croazia*, Roma, 1942., 356.

tegram Croatiam Colomanum habuisse argui debet, ob id potius, ex dissensione cum Almo fratre, Croatiam deinde defecisse conjectari potest et Colomanum ipsam recuperasse).⁴¹ Po Luciju je Koloman došao u ponovni posjed Hrvatske 1102., i to bilo tako što je pobijedio hrvatskog kralja Petra, kako to javljaju ugarski kroničari, bilo tako što je došlo do sporazuma s Hrvatima (*vel victo Petro, ut Vngarici scriptores vel deditione[...], prima vice Colomanus ad mare pervenit anno 1102*).⁴²

Lucijevo mišljenje prihvatio je npr. Hóman,⁴³ a od naših Rački,⁴⁴ Smičiklas,⁴⁵ Klaić,⁴⁶ Horvat,⁴⁷ ali je jedini Rački pokušao tu tezu temeljitije obrazložiti. Šteta što su njegovi dokazi uglavnom neprihvatljivi, pa je zbog odbacivanja tih dokaza došlo i do odbacivanja Lucijeva shvaćanja.

Naime, Rački je postavio tezu da Malaterrina vijest o tome da bi Biograd bio 1097. u ugarskoj vlasti ne odgovara stvarnosti, nego da je Biograd u to doba bio u sastavu hrvatske države, koja se oslobodila ugarske vlasti već oko 1095. Po Račkome je Koloman tražio odobrenje od hrvatskih vlasti "da njegovo poslanstvo dočeka zaručnicu u luci hrvatskoj", a to je doista slabo vjerojatno, da i ne govorimo o tome kako se protivi izričitom navodu prvorazrednog izvora, Malaterre, koji nije imao nikakva razloga iskrivljavati ili prešućivati istinu.

Lucijevoj teoriji suprotstavio je ugarski povjesnik Pauler 1888. svoju tezu o hrvatskom ustanku nakon smrti ugarskog kralja Ladislava i o pogibiji hrvatskog kralja Petra još u proljeće 1097., tj. nakon prolaska križara kroz Ugarsku potkraj 1098.⁴⁸ Šišić je pristao uz Paulera, nakon što je podvrgao kritici dokaze Račkoga,⁴⁹ a zatim je ta teza postala vladajućom u hrvatskoj historiografiji.

Koloman je stekao vlast nad Hrvatskom između 1095., kada je umro Ladislav, i 1102., kada je okrunjen u Biogradu. Točnijem datumu možemo se približiti jedino

⁴¹ J. LUCIUS, *De regno Dalmatiae et Croatiae, libri sex*, Amstelodami, 1666., 112.

⁴² N. dj., 113. ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 1), 490 pogrešno je shvatio Luciusa. Po njemu, Lucius tvrdi da se pogibija hrvatskog kralja Petra zbila na početku svibnja 1097. To nije tako. LUCIUS, 112 jasno kaže da je Koloman imao 1097. u svojoj vlasti Biograd na Moru pa prema tome i cijelu Hrvatsku, ali da je *nakon toga* u vezi sa svadom Almoša i Kolomana Hrvatska otpala te ju je Koloman morao ponovno osvajati.

⁴³ B. HÓMAN, *Geschichte des ungarischen Mittelalters, I-II*, Berlin, 1940., 369.

⁴⁴ RAČKI, n. dj. (bilj. 37), 83 i d.

⁴⁵ SMIČIKLAS, n. dj. (bilj. 22), 262.

⁴⁶ V. KLAJČ, n. dj. (bilj. 23), 126.

⁴⁷ J. HORVAT, *Politička povijest Hrvata*, Zagreb, 1936., 93.

⁴⁸ J. PAULER, *Hórvat-Dalmátország elfoglalásáról, Századok*, 1888., 209. Naslov je karakterističan: O osvajanju hrvatsko-dalmatinske države. Vidi i M. BÜDINGER, *Ein Buch ungarischer Geschichte 1058-1100*, Leipzig, 1866., 128-129. Od novijih vidi npr. J. DEÉR, *Anfänge der ungarisch-kroatische Staatsgemeinschaft*, Archivum Europae Centro-Orinetalis, Budapest, 1936., 30 (reprint Darmstadt, 1970.).

⁴⁹ ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 1), 394.

analizom pouzdanih izvora. U prvom redu dolazi, dakako, u obzir G. Malaterra, *De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardi ducis fratris eius*, pisana poslije 1098., a prije 1101.⁵⁰ Malaterra opisuje život Rogera na čijem je dvoru živio, pa je kao suvremenik događaja o kojima piše vrlo pouzdan, osim u pojedinostima u kojima uzdiže iznad svake mjere vrline Normana, a u prvom redu samog Rogera. Pregovore o vjenčanju Buzile, Rogerove kćerke, s Kolomanom te preuzimanje i vjenčanje Buzile opisao je Malaterra s mnogo pojedinosti. Osobito se zadržava na brižljivo vođenim pregovorima u kojima je uz druge najvažnije ugarske velikaše sudjelovao, prema Malaterrinu izvještaju, i sam Kolomanov brat Almoš. Pregovori su uspješno okončani sporazumom koji su prisegom utvrdili Koloman i njegovi velikaši. Nakon toga Roger *regi terminum quo sibi filiam suam mittat, statuit*. U skladu s time zaručnica je u svibnju 1097. na normanskim brodovima upućena iz Sicilije svom budućem suprugu te je stigla do Biograda, "koji pripada ugarskom kralju" (*usque dum in portum Albae, qui iuris regis Ungarorum est, impune aplicant*). Tamo ju je preuzeo Vincurius, *comes Bellegratae*, s 5.000 vojnika i doveo kralju. Po čitavoj Ugarskoj svadba se svečano pripremala i na određeni dan obavljena je ženidba na izvanredno svečan način koji Malaterra prilično potanko opisuje. Dodajmo još nekoliko riječi o povratku pratilaca normanske princeze, među kojima se nalazio i jedan biskup. Po Malaterru, oni su već gotovo stigli do Sicilije kad se odjednom pojave dvije piratske lađe. Međutim, biskup se pomoli Bogu, pa je odmah nakon izgovorene molitve progonjeni brod nevjerojatnom brzinom izmakao gusarima. Malaterru to čudo ispunja neizmjernim zadovoljstvom, jer se po njemu time ponovno dokazuje kako su Roger, njegova obitelj i uopće svi njegovi sljedbenici pod posebnom intenzivnom Božjom pažnjom i ljubavlju i zato oduševljeno kliče: *Quis dubitet progeniem hanc divinitus quadem felicitate dotatam, cum in suis utilitatibus, ubi praesentes fuisse narrantur, tot felicitus successibus, fortuna etiam in suis fidelibus, ubi sua negotia exequatur, defuisse passa non sit?*

Analizirajmo neke elemente Malaterrina izvještaja. Čini se da je za nas osobito važan trenutak kad je nakon Kolomanove prisege i vijesti o tome Roger otpustio ugarske poslanike i s njima točno utvrdio dan i mjesto preuzimanja svoje kćerke. Ako je Buzila krenula iz Sicilije u svibnju 1097., onda izgleda vrlo vjerojatnim da je Roger saznao za Kolomanovu prisegu i utvrdio vrijeme i mjesto preuzimanja Buzile najmanje neka dva, a možda i tri mjeseca prije, dakle negdje u veljači ili ožujku 1097. Upravo je nemoguće da se to zbilo kasnije, jer je ugarskim poslanicima trebalo vremena da se vrate u Ugarsku, a nakon toga trebalo je pripremiti pratnju koja je očito morala stići nešto prije dogovorenog termina u Biograd. Isto tako je malo vjerojatno da je odluka o mjestu i vremenu preuzimanja Buzile donesena prije veljače ili ožujka

⁵⁰ MALATERRA, n. dj. (bilj. 32), IV, 25.

1097. Naime, nije vjerojatno da je između vremena postignutog sporazuma o ženidbi i "isporuke" zaručnice prošlo više od nekoliko mjeseci, jer je bilo u obostranom interesu da se konačni dogovor realizira u što kraćem razumnom roku.

Osim toga, kao što je poznato, na kraju 1096. prolazili su Hrvatskom križari, pa ne može biti sumnje da su ugarski poslanici dogovorili preuzimanje Buzile u Biogradu i otišli iz Sicilije tek pošto je bilo posve sigurno da je ta neugodna i opasna epizoda već bila zaključena, tj. nakon što su se križari udaljili iz Hrvatske. Dakle, zadnje ugarsko poslanstvo po tome je očito krenulo na put i stiglo na Siciliju na početku 1097. i nakon kraćih se pregovora vratilo u Ugarsku.

Dakle, uzimajući u obzir Malaterrin izvještaj i poznate podatke o Ladislavu, Kolomanu i križarima, kronologija bi izgledala ovako:

29.VII.1095.:	umire Ladislav; nasljeđuje ga Koloman;
prva polovica 1096.:	Koloman se kruni za kralja;
druga polovica 1096. – početak 1097.:	prvo Kolomanovo poslanstvo Rogeru (ponuda užih veza i ženidba s Buzilom); prvo Rogerovo poslanstvo Kolomanu (raspravljanje o uvjetima ženidbe); drugo Kolomanovo poslanstvo Rogeru (konačno utvrđivanje uvjeta); drugo Rogerovo poslanstvo Kolomanu (ratifikacija ugovora prisegom);
konac 1096.:	prolazak križara;
veljača – ožujak 1097.:	treće poslanstvo Kolomana Rogeru (utvrđivanje modaliteta o realizaciji postignutog sporazuma).

Ako je to tako, onda je sigurno da negdje u veljači ili ožujku 1097. još nema ni hrvatske pobude ni hrvatskog kralja Petra. Naime, da je u Hrvatskoj dignut ustanak protiv Ugara, ugarski poslanici i Roger očito ne bi mogli ugovarati rok primopredaje Buzile u Biogradu, nego bi se s čitavom stvari nužno pričekalo dok se ne vidi razvoj situacije u Hrvatskoj ili bi se za Buzilu pronašao drugi sigurniji put. A obratno, da je do ustanka Hrvata došlo nakon odlaska ugarskih poslanika iz Sicilije, ali prije dolaska Buzilina u Biograd, dakle da se ustanak pojavio kao nešto novo i nepredviđeno između veljače – ožujka i svibnja, posve je nemoguće da to ne bi pribilježio inače očito vrlo dobro informirani Malaterra, to više što bi to za njega bio nov eklatantan dokaz o posebnoj Božjoj brizi za sve članove Rogerove obitelji. Ako je Malaterra minuciozno opisivao svečanosti u vezi s Kolomanovom ženidbom i ako je već uspješli bijeg normanskog broda pred gusarima – što je ipak banalan događaj – ispunio

Malaterru pobožnim udivljenjem, kako li bi istom zahvalni sadržaj njegovim razmišljanjima dao izvješće o tome da je ugarska vojska, koja je došla preuzeti princezu, bila neočekivano zapletena u borbe s Hrvatima, da ih je hametice porazila i čak ubila njihova kralja.

Malaterrina šutnja može značiti samo jedno: Malaterra ne javlja ni o kakvim opasnostima, ni o kakvoj pobuni, naprosto zato što svega toga nije ni bilo.

Potkraj 1096. križari su, kao što je poznato, prolazili hrvatskim krajevima, a o njihovu smo prolazu obaviješteni od sudionika, dakle također od prvorazrednih izvora koji, uostalom, nisu imali nikakva razloga nešto prešućivati ili nešto iskrivljavati u vezi sa situacijom u Hrvatskoj. Iz križarskih pak izvješća vidi se da u Hrvatskoj u to doba nema ni hrvatske ni ugarske organizirane javne vlasti. Da je u to doba postojala iole spomena vrijedna javna vlast u Hrvatskoj, križari bi sigurno s njom uspostavili dodir i o tome bar nešto izvijestili. Nepostojanje ugarskih četa i uopće hrvatske vlasti u Hrvatskoj u to doba može se vrlo lako shvatiti: Koloman nije htio doći u kontakt s križarima, pa je zato povukao svoje čete iz Hrvatske i pustio da križari prođu što brže Hrvatskom. Ali, križari ne javljaju ni o bilo kakvoj organiziranoj domaćoj, lokalnoj vlasti u Hrvatskoj, što bez sumnje ne može značiti drugo nego da ni hrvatske vlasti u to doba nije bilo.

Dakle, prvorazredni izvori šute o bilo kakvoj hrvatskoj vlasti i potkraj 1096. i u ožujku i idućim mjesecima 1097. Uostalom, posve je nemoguće da bi se od veljače do svibnja iste godine mogli dogoditi toliki događaji, tj. da bi Hrvati digli ustanak, izabrali svoga kralja, da bi Koloman mogao tako brzo organizirati protuudarac i poslati vojsku u Hrvatsku te da bi hrvatski kralj Petar mogao izaći u susret ugarskoj vojsci do Petrove gore. Za sve te događaje vrijeme od nekoliko mjeseci očito je prekratko.

Nije li dakle Rački ipak uglavnom dobro naslućivao, ali svoje prijedloge pogriješno argumentirao?

Hrvatski ustanak pod Petrom ne smijemo smatrati izoliranom pobunom bez šire međunarodne pozadine. Naime, do sada se nije u dovoljnoj mjeri valorizirala mletačka intervencija u Dalmaciju 1099., pa su se znanstvenici zadovoljavali time što su upozoravali na prisutnost mletačke mornarice te godine u Zadru, smatrajući da se radilo o običnom proputovanju u Palestinu i prema tome o privremenom zadržavanju u Dalmaciji. Stvar ipak nije tako jednostavna. Mlečani su uputili iz Mletaka svoju mornaricu u proljeće 1099., ali ona je u Palestinu stigla tek u svibnju 1100. Mlečani su se zadržali u Dalmaciji od proljeća do rujna 1099., a na to su krenuli put otoka Roda, gdje su boravili od listopada 1099. do svibnja 1100. i ondje u žestokim borbama s Pizancima vodili računa samo o mletačkim interesima. Dugotrajan boravak mletačke flote u Dalmaciji nije slučajna, a najmanje je slučajna da su Mlečani izabrali upravo

vrijeme odsutnosti Kolomana i njegove vojske u udaljenoj Rusiji, to više ako uzmemo u obzir da je Koloman dulje vrijeme pripremao ekspediciju za Rusiju te da je krenuo tamo barem koji mjesec prije, a da su Mlečani sigurno o svemu tome bili dobro obaviješteni i s nestrpljenjem čekali trenutak Kolomanova odlaska. I doista, Koloman kreće u Rusiju najkasnije u ožujku, a već u svibnju mletačka flota dolazi u Dalmaciju i boravi ondje izvanredno dugo. O boravku mletačke flote u Dalmaciji imamo izvještaj prvorazrednog izvora, *Translatio sancti Nicolai*, koji je na žalost vrlo kratak, ali izvanredno značajan: *Quae autem ibi de suo regno tractaverint et ordinaverint [...] historiographi luculenti narrationi reservemus*.⁵¹ Dakle, u Dalmaciji su Mlečani "raspravljali i uređivali" važne državničke poslove, i to dobrih pet mjeseci. Ako i uzmemo u obzir da je dio troškova pao na leđa dalmatinskog stanovništva, ipak je taj boravak flote morao biti vrlo važan za Mlečane, koji su u Sredozemlju imali u to doba i te kako važnih interesa. Dakle, produljeni boravak mletačke flote u Dalmaciji pokazuje da je 1099. Dalmacija za njih od prvorazrednog vitalnog značenja. Dakako da Mlečani nisu mogli ni pomišljati na neki trajniji uspjeh u Dalmaciji bez ozbiljnijeg oslonca upravo na hrvatske vojne kontingente, jer druga vojna snaga očito ne dolazi u obzir. Produljeni mletački boravak očito je uporabljen za to da bi se dala puna i svestrana podrška hrvatskoj pobuni pod Petrom. Mlečani su napustili Dalmaciju tek kad je izgledalo da je na dalmatinskoj obali sve uređeno u skladu s mletačkim željama i interesima.

Dakle, po svemu izgleda da je do hrvatskog ustanka protiv Ugara došlo sredinom 1099.

Kralj Petar nije se uspio održati. Naime, već 1002. Koloman se kruni u Biogradu⁵², pa treba računati da je te godine hrvatski otpor već slomljen. Osim toga, prema ugarskoj kronici, Koloman je poslao vojsku protiv hrvatskog kralja, dakle Koloman nije sam u tome sudjelovao. U obzir ne dolazi ni 1102. g., koja je ponovno ispunjena Kolomanovim brigama u vezi s prolazom križara: već u ožujku i travnju prolaze lombardske čete, a nakon njih u valovima prolaze francuski i njemački velikaši sa svojim trupama⁵³, pa je Kolomanu, slično kao i na kraju 1097., ponajprije stalo do toga da iz daljine nadzire kretanje križara. Dakle, preostaje 1100. godina. Petrov saveznik, mletačka flota, bila je odsutna cijele te godine iz Jadrana i vratila se iz Palestine tek 6. prosinca 1100.,⁵⁴ pa je i s te strane situacija za Kolomana bila vrlo povoljna.

⁵¹ Monachi anonymi littorensis Historia de translatione itd., Recueil des historiens des croisades, Historiens occidentaux, Tome cinquième, Première partie, Paris, 1886., 256.

⁵² T. SMIČIKLAS, Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, vol. II, Zagreb, 1904., 9, br. 6.

⁵³ CHALANDON, n. dj. (bilj. 36), 224-230; L. BRÉHIER, Vie et mort de Byzance, 2. izd., Paris, 1969., 258.

⁵⁴ Historia de translatione, n. dj. (bilj. 49), 280.

Lujo Margetić

Rački's Influence upon the Croatian Historiography

Summary

In the paper, the author points out the everlasting importance of the vast opus of Franjo Rački for the Croatian historiography on the whole and the arguments in favour of him being an unequalled personality in our cultural history. He concentrates on only several examples of how Rački had contributed to the Croatian history analyses: the role of Duke Mutimir in the events concerning the Pannonic Croatia in 873; the dating of the death of Petar, the last Croatian king; the identification of attackers on Rab according to the first miracle of St. Christopher's; and the dating of the visit of the Venetian Doge Domenico Contarini.

Keywords: *Rački; Mutimir, Duke of the Pannonic Croatia; the Hungarians (Ungari, i.e. Ungari); the Doge Domenico Contarini*